

KS. MIROSLAW PARACKI

SAKRAMENT CHRZTU ŚWIĘTEGO W KOŚCIELE GDAŃSKIM PRZED VATICANUM II

Wstęp

Najgłębsza natura Kościoła urzeczywistnia się przede wszystkim w siedmiu znakach sakramentalnych¹. Stanowią one szczyt zaangażowania Kościoła, który wypowiada się w szczególnych znakach, ujawnia się w nich, jest w nich obecny i działa. Kościół w swej ontologicznej istocie posiada całą tę rzeczywistość, którą w poszczególnych siedmiu znakach skutecznych aktualizuje się w odniesieniu do konkretnego człowieka jako widzialny znak niewidzialnego działania Chrystusa². W siedmiu sakramentach różnie urzeczywistnia się najgłębsza istota Kościoła i w różny sposób jednoczą one człowieka z Chrystusem, ale ich celem jest uświęcenie człowieka, budowanie Mistycznego Ciała Chrystusa i oddawanie czci Bogu Trójjedynemu. Sakramenty nie tylko zakładają wiarę, ale za pomocą słów i rzeczy, dają jej wzrost i ją umacniają. Słusznie nazywa się je sakramentami wiary³. Nowy *Katechizm Kościoła Katolickiego*, którego po-

¹ Por. F. Blachnicki, *Urzeczywistnianie się Kościoła w liturgii*, „Collectanea Theologica”, 37 (1965) z. 1, s. 24-40; A. Skowronek, *Kościół jako prasa-krament*, „Ateneum Kapłańskie”, 68 (1965), s. 1-10.

² Por. B. Mokrzycki, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983, s. 23-24.

³ Por. *Konstytucja o liturgii Sacrosanctum Concilium Soboru Watykańskiego II*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, Poznań 1986, s. 59.

dział przyjmujemy w niniejszej dysertacji, dzieli sakramenty⁴ na trzy grupy: sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego (chrzest, bierzmowanie, Eucharystia), sakramenty uzdrowienia (pokuty i pojednania, namaszczenie chorych) oraz sakramenty w służbie Komunii (święceń, małżeństwa)⁵.

Pierwsza „grupa sakramentów”, tj. sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego, są fundamentami całego życia chrześcijańskiego. Na nich bowiem opiera się wspólne powołanie wszystkich uczniów Chrystusa, powołanie do świętości i do misji ewangelizacji świata. Udzielają one koniecznych łask do życia według Ducha podczas ziemskiego pielgrzymowania⁶. Pierwszym z tej „rodziny” sakramentów, a zarazem najważniejszym, który jest „bramą” dla wszystkich sakramentów, jest chrzest święty. Dlatego w niniejszym artykule pragniemy ukazać normatywne nauczanie Kościoła gdańskiego dotyczące celebracji chrztu świętego oraz praktyczną jego realizację w latach 1925-1962. Ramy czasowe podyktowane są erekcją diecezji gdańskiej w 1925 roku, oraz tym, że do roku 1962 nie ukazały się dokumenty Soboru Watykańskiego II.

W pierwszej części artykułu zostanie przedstawione nauczanie Kościoła lokalnego, które zawarte jest przede wszystkim w dokumentach biskupów gdańskich i kurii diecezjalnej. Posługując się analizą tych dokumentów przedstawimy nauczanie Kościoła gdańskiego dotyczące sakramentu chrztu świętego. Natomiast w drugiej części przedstawimy w jaki sposób nauczanie to docierało do duchowieństwa i wiernych oraz jak wprowadzano je w życie. Nasze badania oprzemy na protokołach wizytacji biskupich i dziekańskich, na sprawozdaniach duszpasterskich, a nade wszystko na dokumentach zachowanych w archiwach parafialnych.

⁴ W teologii spotykamy różne podziały sakramentów, dlatego podajemy niektóre z nich. Congar wśród siedmiu sakramentów wyróżnia Eucharystię i chrzest jako *sacramenta principaliora*. Por. Y. Congar, *L'Idee de sacrements majeurs ou principaux*, „Concilium. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny”, 1968, z. 31, s. 25-34. Natomiast Schenk wyróżnia trzy grupy sakramentów: *initiatio christiana* (chrzest, bierzmowanie, Eucharystia), *poenitentia christiana* (pokuta, namaszczenie chorych), *consecratio mundi* (kapłaństwo, małżeństwo). Por. W. Schenk, *Liturgia sakramentów świętych*, cz. I-II, Lublin 1962-1964. Schnitzler siedem świętych znaków Kościoła dzieli na: *sakramenty inicjacji* (chrzest, bierzmowanie, Eucharystia), *sakramenty leczące-uzdrawiające* (pokuta i pod pewnym względem namaszczenie chorych), *sakramenty stanowe* (kapłaństwo, małżeństwo). Por. T. Schnitzler, *Was bedeuten die Sakramente*, Freiburg 1982, s. 26-27.

⁵ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego* (KKK), Poznań 1984, 297.

⁶ Por. KKK 1212, 1533.

1. Nauczanie Kościoła gdańskiego

Pierwszy ordynariusz diecezji gdańskiej bp Edward O'Rourke oraz jego następca bp Karol Maria Splett, czerpiąc swoją wiedzę z nauczania papieskiego i z innych dokumentów Kościoła, podkreślają istotny wpływ sakramentów świętych w życiu chrześcijanina, wśród których pierwszym, jakiego udziela Kościół jest chrzest⁷. Natomiast ich następca ks. bp Edmund Nowicki odwołując się do nauki Kościoła stwierdza: *Chrzest jest najpiękniejszym i najwspanialszym darem Boga. Nazywamy go darem, łaską, namaszczeniem, oświeceniem, szatą niezniszczalności, obmyciem odradzającym, pieczęcią i wszystkim, co może być najcenniejsze. Darem - ponieważ jest udzielany tym, którzy nic nie przynoszą; łaską - ponieważ jest dawany tym, którzy zawinili; chrztem - ponieważ grzech zostaje pogrzebany w wodzie; namaszczeniem - ponieważ jest święty i królewski (a królów się namaszcza); oświeceniem - ponieważ jest jaśniejącym światłem; szatą - ponieważ zakrywa nasz wstyd; obmyciem - ponieważ oczyszcza; pieczęcią - ponieważ strzeże nas i jest znakiem panowania Boga*⁸. Jest on bramą otwierającą dostęp do pozostałych sakramentów. Chrzest jest konieczny do zbawienia, gdyż *jeśli się ktoś nie narodzi z wody i Ducha, nie może wejść do Królestwa Bożego* (J 3, 5). Sakrament ten uwalnia od grzechu pierwotnego, a ludzi dorosłych od wszystkich grzechów oraz od kary doczesnej i wiecznej. Przez chrzest człowiek otrzymuje łaskę uświęcającą, dzięki której staje się dzieckiem Bożym, przyjacielem Bożym i w pewien sposób uczestnikiem natury Bożej. Przez sakrament chrztu człowiek zostaje włączony do Mistycznego Ciała Jezusa Chrystusa, jakim jest Kościół i otrzymuje niezatarte znamię na swojej duszy⁹. Bp E. Nowicki sięgając do wyrażeń ewangelicznych pisze, że *człowiek przez chrzest zostaje wszczepiony w Pana Jezusa, podobnie jak lato-*

⁷ Por. E. O'Rourke, *List pasterski o wychowaniu katolickim z dnia 22.02.1935 r.*, w: Archiwum Kurii Biskupiej (AKB), III-1; Z. Pawłowicz, *Listy pasterskie biskupa gdańskiego Edwarda O'Rourke*, w: „Studia Gdańskie”, 6 (1986), s. 116-119; K. M. Splett, *List pasterski z dnia 24.08.1938*, w ABK, II Bp - 24 oraz S. Bogdanowicz, *Karol Maria Splett biskup gdański*, Gdańsk 1995, s. 25-31.

⁸ Por. Grzegorz z Nazjanzu, *Orationes*, 40, 3-4, w: *Patrologiae cursus completus. Series Graeca I-CLXI*, Paris 1836, 361 C.

⁹ Por. Pius XII, *Encyklika Mystici Corporis*, „Acta Apostolicae Sedis”, 35 (1943), s. 193-248; „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1959, s. 621-671; tenże, *Encyklika Mediator Dei*, „Acta Apostolicae Sedis”, 39 (1947), s. 521-595 oraz „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1959, s. 693-759.

*rośl wszczepiana jest w winny krzew i z Niego czerpie życie. Jest to najpiękniejsze wydarzenie w życiu człowieka, gdyż dla każdego chrześcijanina rozpoczyna się nowe życie, które nie ma już nigdy zgasnąć*¹⁰.

Pasterz Owczarni gdańskiej mówi, że podmiotem tego sakramentu jest każdy człowiek nieochrzczony - dziecko i dorosły. Dorosły człowiek może przyjąć chrzest wtedy, gdy dobrowolnie poprosi i został do tego przygotowany (katechumenat). Poprzez fakt przyjęcia tego sakramentu człowiek ochrzczony przyjmuje na siebie obowiązki: unikania grzechu i okazji do niego, zachowanie i rozwijanie w sobie życia Bożego, zewnętrzne ukazywanie przynależności do Chrystusa poprzez apostołstwo i publiczne oddawanie czci Bogu¹¹.

Potwierdza naukę Kościoła przypominając, że szafarzem sakramentu chrztu jest biskup, kapłan lub diakon, a w wypadkach koniecznych każdy człowiek, byleby zachował przepis Kościoła i miał intencję uczynić to, co czyni Kościół. Jeśli sakrament chrztu ma być udzielony dorosłemu, należy o tym powiadomić biskupa ordynariusza, by on sam lub jego delegat mógł tego dokonać. Materią zaś tego sakramentu jest naturalna woda, którą polewa się głowę przyjmującego chrzest przy równoczesnym wymawianiu słów: *Ja ciebie chrzczę w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego* (forma sakramentu)¹². Przed formą sakramentalną, jak czytamy w Instrukcji Św. Kongregacji Sakramentów, szafarz wypowiada imię świętego, który ma być wzorem i patronem ochrzczonego. Przy udzielaniu sakramentu chrztu świętego rodzice dziecka zobowiązują się do wychowania go w wierze katolickiej. Rodzice chrzestni, jako praktykujący katolicy, mają dbać o katolickie wychowanie ochrzczonego. Rodzice naturalni i chrzestni powinni w dniu chrztu przystąpić w intencji nowego chrześcijanina do Stołu Pańskiego¹³. Miejscem do udzielania chrztu jest baptysterium znajdujące się w kościele parafialnym lub w kaplicy. Chrzcielnica powinna być postawiona w miejscu widocznym i dogodnym, by wierni obserwo-

¹⁰ Por. E. Nowicki, *List pasterski na XVII tydzień miłosierdzia*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1961, s. 420-421; tenże, *Przemówienie w związku z podróżą Ad limina Apostolorum*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1961, s. 191.

¹¹ Por. E. Nowicki, *List pasterski na XVII tydzień miłosierdzia*, art. cyt., s. 423.

¹² Por. *Brewiarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, Poznań 1988, s. 240.

¹³ Por. *Instrukcja Św. Kongregacji Sakramentów w sprawie rodziców chrztu i bierzmowania* (25.11.1925), „Acta Apostolicae Sedis”, 18 (1925), s. 43; „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1959, s. 415-420; „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1959, s. 603.

wali obrzęd sakramentu chrztu świętego¹⁴. W wypadkach nagłych można udzielić chrztu w każdym czasie i w każdym miejscu. Po udzieleniu tego sakramentu należy dokonać zapisu w księdze metrykalnej¹⁵. Jeśli chrzest udzielony został poza parafią pochodzenia chrzestniaka, należy fakt chrztu zapisać w księdze ochrzczonych parafii lub kościoła, gdzie faktycznie był udzielony. W księdze tej z biegiem czasu powinny znaleźć się adnotacje o przyjętym bierzmowaniu, o zawarciu małżeństwa, o złożeniu uroczystej profesji zakonnej czy przyjętych święceniach kapłańskich¹⁶.

Podczas udzielania sakramentu chrztu powinno być zawsze przemówienie oparte mocno o dogmatykę chrztu świętego, objaśnienie wszystkim obecnym ceremonii tego sakramentu oraz unaocznienie słuchaczom stopniowego wzrastania ochrzczonego w życie z Jezusem Chrystusem. Nadto w ramach dozwolonych rubrykami powinno udzielać się chrztu świętego w języku polskim¹⁷.

¹⁴ Por. *Kaplica chrzcielna*, „Rivista Internazionale di Arte Sacra”, 4-6 (1960) oraz „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1961, s. 215; Komisja Duszpasterska Episkopatu Polski, *Program pracy duszpasterskiej w pierwszym roku wielkiej nowenny przed Millenium*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1957, s. 362.

¹⁵ Por. E. Nowicki, *Instrukcja w sprawie przygotowania dzieci do uroczystej I Komunii Świętej*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1959, s. 361; tenże, *Vademecum proboszcza i spowiednika*, Poznań 1934, s. 37-41; tenże, *Stwierdzenie faktu i ważności chrztu i chrzest warunkowy*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1959, s. 391-393; tenże, *Instrukcja o przeprowadzeniu wizytacji parafii przez dziekana*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1958, s. 396.

¹⁶ Por. *Wyjaśnienia Św. Kongregacji Sakramentów w sprawie kompetencji do zapisywania chrztu udzielonego poza parafią pochodzenia chrzestniaka, do wystawiania świadectwa chrztu oraz do dokonywania adnotacji w księdze ochrzczonych* (25.07.1957), „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1957, s. 357-358.

¹⁷ Por. *Reskrypt Św. Kongregacji Obrzędów zezwalający na używanie języka polskiego przy udzielaniu niektórych sakramentów św. i przy pogrzebie oraz zatwierdzający „Zbiór obrzędów” dla Kościołów Polski* (28.10.1960), „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1961, s. 301-302; Z. Pawłowicz, *Przemówienia przed udzieleniem chrztu św.*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1962, s. 255-264; tenże, *Objaśnienia przy udzielaniu sakramentu chrztu*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1962, s. 265-266 oraz *Katecheza w czasie udzielania chrztu św.*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1962, s. 76-85.

Obowiązkiem duszpasterzy jest troska o godny sprzęt liturgiczny używany podczas chrztu świętego oraz by czas i miejsce tego sakramentu były odpowiednie¹⁸.

W celu zrozumienia istoty sakramentu chrztu świętego i wynikających z niego obowiązków, jak nauczają Pasterze Kościoła gdańskiego, duszpasterze powinni wygłaszać w ciągu roku liturgicznego homilie niedzielne dotyczące tego sakramentu oraz pogłębiać je w ramach katechizacji. Pomocą do realizowania tych zadań są osobne nauki przed chrztem, na które duszpasterz zaprasza specjalnym listem rodziców i chrzestnych. Pomocą dla duszpasterzy jest dokument chrztu świętego mający charakter pamiątki, który zawieszony na ścianie domu katolickiego będzie przypominał mieszkańcom łaskę wybrania i o nowych narodzinach dla Boga¹⁹.

Pasterze diecezji pouczają, że sakrament chrztu jest bramą dla pozostałych sakramentów, dlatego należy w pierwszą rocznicę chrztu świętego podziękować Bogu za tę wielką łaskę podczas specjalnego nabożeństwa dziękczynnego. Jednocześnie nabożeństwo to będzie błaganiem o wytrwanie w wierności Bogu i Jego Kościołowi. Nabożeństwo to powinno w kościele odbywać się raz w miesiącu, na które zapraszani są rodzice i chrzestni. Powinno ono się odbyć po Mszy Świętej niedzielnej sprawowanej w ich intencji²⁰.

¹⁸ Bp E. Nowicki podaje jeden z przykładów uroczystej oprawy chrztu świętego: *Przy chrzcielnicy na stoliku, nakrytym białym obrusem ustawiony krzyż, świece, może i doniczka lub flakon z kwiatami. Jeżeli jest drugi kapłan, bierze udział w świętych obrzędach. Pójdzie wprawdzie do zebranych wiernych i objaśni chrzest św. oraz ważniejsze czynności. Wówczas wychodzi z zakrystii kapłan - szafarz chrztu św. poprzedzany przez ministrantów, z których każdy niesie potrzebne do chrztu przedmioty: sól, oleje św. na tacy, wateę, dzbanek do polewania wodą chrzcielną, ręcznik, świecę dla chrzestniaka wzg. chrzestnych. Piękny jest też zwyczaj, że wierni chrzestni (rodzina, goście) przed chrztem śpiewają hymn do Ducha Świętego, a dzwony kościelne biją na powitanie nowego członka Kościoła. Por. E. Nowicki, *Słowo do wielbnego duchowieństwa*, art. cyt., s. 339; J. Grobicki, *Kilka uwag duszpasterskich o udzielaniu chrztu świętego*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1964, s. 272-279; J. Smandzich, *Duszpasterskie sposoby udzielania chrztu i pobudzania wiernych do przeżywania chrztu św. w ciągu ich życia*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1963, s. 33-38.*

¹⁹ Por. E. Nowicki, *Słowo do wielbnego duchowieństwa*, art., cyt., s. 338-340.

²⁰ Por. *Wskazania duszpasterskie dla nabożeństwa dziękczynnego w pierwszą rocznicę chrztu świętego*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1962, s. 253-234.

2. Praktyczna realizacja nauczania w życiu Kościoła gdańskiego

Po przedstawieniu najważniejszych treści nauczania Kościoła gdańskiego dotyczących sakramentu chrztu świętego pragniemy ukazać w jaki sposób w Kościele gdańskim celebrowano sakrament chrztu świętego oraz w jaki sposób przygotowywano na jego przyjęcie przed Soborem Watykańskim II.

Bramą otwierającą dostęp do wszystkich sakramentów Kościoła jest chrzest święty. Sakrament ten obmywa człowieka z grzechu pierworodnego, a ludzi dorosłych uwalnia od wszystkich grzechów włączając ich do wspólnoty Kościoła. Świadomość tak wielkiego obdarowania człowieka przez Boga sprawiła, że w Kościele gdańskim troszczono się wyjątkowo o liturgię sakramentu chrztu świętego. Z ksiąg parafialnych wynika, że szafarzem tego sakramentu najczęściej był proboszcz lub wikariusz²¹. W przypadkach nadzwyczajnych, jakim było niebezpieczeństwo śmierci, chrztu świętego udzielał szafarz świecki. Najczęściej były to akuszerki lub rodzice, którzy udzielali chrztu z wody w szpitalu²² lub w domu rodzinnym²³. Kiedy niebezpieczeństwo śmierci minęło, wówczas po sprawdzeniu przez kapłana ważności aktu chrztu z wody, uzupełniano chrzest św. w kościele parafialnym²⁴. Z zachowanych ksiąg parafialnych wynika, że zazwyczaj chrztu świętego udzielał zwyczajny szafarz tego sakramentu, jakim jest kapłan.

W parafiach diecezji gdańskiej bardzo często tego sakramentu udzielano przy chrzcielnicy. Dla podkreślenia miejsca, w którym człowiek otrzymuje po raz pierwszy łaskę uświęcającą, chrzcielnice były bogate w ornamentykę sakralną oraz dodatkowo przyozdabiane np. kwiatami²⁵. W niektórych świątyniach eksponowano chrzcielnicę poprzez utworzenie

²¹ Por. *Księga chrztów (Ks. chrzt.)*, t. 1, 2-53/1925, w: Archiwum (Arch.) MBNP w Pruszczu Gdańskim; *Ks. chrzt.*, t. 1, 24/1948, w: Arch. Królowej Korony Polskiej w Lubiewie; *Ks. chrzt.*, t. 13, 176/1962, w: Arch. MB Boleśnej w Gdańsku.

²² Por. *Ks. chrzt.* 15a/1961, 5a/1962, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim.

²³ Por. *Ks. chrzt.* 62/1948, w: Arch. Niepokalanego Poczęcia NMP w Gdańsku Wrzeszczu; *Księga zmarłych (Ks. zm.)* 1.6/1950, w: Arch. św. Franciszka Ksawerego w Przywidzu; *Ks. chrzt.*, t. 1, 74/1950, w: Arch. Św. Rodziny w Gdańsku Stogach.

²⁴ Por. *Ks. chrzt.* 49-50/1956, w: Arch. Królowej Korony Polskiej w Lubiewie.

²⁵ Por. Z. Pawłowicz, *Kościół Gdański i Sopot*, Gdańsk 1991, s. 38.

kaplicy chrzcielnej²⁶. W chrzcielnicy znajdowała się woda, poświęcana zwykle dwa razy w roku, oraz sól i olej krzyżma. W niektórych parafiach sól i olej krzyżma przechowywano w zakrystii. Duszpasterze parafii troszczyli się o ich bezpieczeństwo i zamykano je tam na klucz. Podczas wizytacji biskupiej lub dziekańskiej sprawdzano stan soli i olejów świętych oraz ich bezpieczeństwo. Po zapoznaniu się ze sprawozdaniami powizytacyjnymi możemy stwierdzić, że w większości parafii diecezji gdańskiej: olej był świeży, a sól była sucha i czysta oraz były bezpiecznie przechowywane²⁷.

W nielicznych kościołach czy kaplicach publicznych diecezji gdańskiej nie było chrzcielnicy. Powodem tego braku były zniszczenia powojenne lub przejęcie przez katolików po II wojnie światowej świątyni poewangelickich²⁸. Brakowało także chrzcielnicy w niektórych kaplicach, które były filiami kościoła parafialnego. Powodem była - jak wynika z księgi wizytacji kanonicznej z 1961 roku - bardzo mała ilość udzielanych chrztów²⁹. Podczas każdej wizytacji kanonicznej przeprowadzanej przez biskupa Kościoła gdańskiego, zwracano uwagę na chrzcielnicę (miejsce, wystrój), a w przypadku jej braku zobowiązywano proboszcza parafii do jak najszybszego sprowadzenia chrzcielnicy³⁰.

W świątyniach i w kaplicach, w których nie było chrzcielnicy, chrztu świętego udzielano najczęściej w zakrystii, a w przypadku większej ilości dzieci w kościele „przed balaskami”³¹. W księgach wizytacji kanonicznej spotykamy, że w kościołach, w których była chrztelnica udzielano chrztu

²⁶ Por. A. M. Szypowscy, *Oliwa. Muzyka wieków*, Warszawa 1987, s. 176; *Księga wizytacji (Ks. wizyt.)* -14.10.1961, w: Arch. Św. Rodziny w Gdańsku Stogach.

²⁷ Por. *Ks. wizyt.*-14.10.1961, w: Arch. Św. Rodziny w Gdańsku Stogach; *Ks. wizyt.*-25.10.1961, w: Arch. Niepokalanego Poczęcia NMP w Marzęcinie; *Księga wizytacji dziekańskiej (Ks. wizyt. dziek.)*-12.08.1961, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Sobowidzu.

²⁸ Por. *Ks. wizyt.*-3.10.1961, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Sobowidzu; *Ks. wizyt.*-30.09.1961, w: Arch. św. Bartłomieja w Mierzeszynie; P. Szczudłowski, *Kościół katolicki wobec poewangelickich świątyni w Gdańsku*, „Nasza Przyszłość”, 84 (1995), s. 257-301.

²⁹ Por. *Ks. wizyt.*-17/18.09.1961, w: Arch. Bożego Ciała w Pręgowie.

³⁰ Por. *Dekret powizytacyjny (Dek. powizyt.)*-9491/1961, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Sobowidzu; *Dek. powizyt.*-7.12.1961, w: Arch. św. Bartłomieja w Mierzeszynie.

³¹ Por. *Ks. wizyt.*-30.09.1961, w: Arch. św. Bartłomieja w Mierzeszynie.

św. także w zakrystii. Powodem tego był okres zimowy³² lub duża ilość wiernych przybyłych do świątyni na ceremonie sakramentu małżeństwa w okresie świąt Bożego Narodzenia czy Wielkiejnocy³³. Spotykamy także praktykę udzielania chrztu świętego przy ołtarzu bocznym np. św. Antoniego³⁴.

W diecezji gdańskiej sakramentu chrztu świętego udzielano w niedziele i święta, najczęściej po sumie³⁵. W niektórych parafiach podawano godziny: np. od 9.00 do 10.00 w Nowym Dworze³⁶, o 14.00 w Katedrze Oliwskiej³⁷, o 16.00 w Mierzeszynie³⁸ czy przed nieszporem o 16.30 w sanktuarium maryjnym w Trąbkach Wielkich³⁹. Chrztu świętego udzielano także podczas uroczystości świąt Bożego Narodzenia czy Wielkiejnocy⁴⁰.

Celebrację sakramentu chrztu świętego rozpoczynano w kruchcie kościoła, a w przypadku gdy była ona zbyt mała w zakrystii⁴¹. Następnie procesyjnie udawano się do chrzcielnicy. Na podstawie protokołów wizytacji kanonicznej można zauważyć, że w niektórych parafiach diecezji gdańskiej kapłan przemawiał do wiernych podczas celebracji sakramentu chrztu świętego i wyjaśniał obrzędy inicjacyjne⁴². Niekiedy ograniczał się

³² Por. *Ks. wizyt.*-25.09.1963, w: Archiwum Katedry Oliwskiej (AKO); *Ks. wizyt.*-6/17.09.1961, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim.

³³ Por. *Ks. wizyt.*-7.10.1961, w: Arch. św. Ignacego w Gdańsku Orunii.

³⁴ Por. Protokół wizytacyjny (Prot. wizyt.)-19-20.04.1969, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Nowym Dworze.

³⁵ Por. *Ks. wizyt.*-16/17.09.1961, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim; *Ks. wizyt.*-1.11.1961, w: Arch. św. Mikołaja w Łęgowie; *Ks. wizyt.*-24.09.1961, w: Arch. NSJ w Pszczółkach; *Ks. wizyt.*-22.10.1960, w: Arch. MB Saletyńskiej w Sobieszewie.

³⁶ Por. *Ks. wizyt.*-19/20.04.1969, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Nowym Dworze.

³⁷ Por. *Ks. wizyt.*-25.09.1963, w: AKO.

³⁸ Por. *Ks. wizyt.*-30.09.1961, w: Arch. św. Bartłomieja w Mierzeszynie.

³⁹ Por. Prot. wizyt.-28-29.09.1961, w: Arch. Wniebowzięcia NMP w Trąbkach Wielkich.

⁴⁰ Np. w parafii Gdańsku Chełmie w święta Bożego Narodzenia 25.12.1948 r. udzielono siedem chrztów, a 26.12.1948 r. dziesięć chrztów. Natomiast w Wielkanoc 29.03.1948 r. udzielano dwanaście chrztów. Por. *Ks. chrzt*, t. 1, 1948, w: Arch. Podwyższenia Krzyża Św. w Gdańsku Chełmie.

⁴¹ Por. *Ks. wizyt.*-28-29.09.1961, w: Arch. Wniebowzięcia NMP w Trąbkach Wielkich.

⁴² Por. *Ks. wizyt.*-25.09.1963, w: AKO; *Ks. wizyt.*-11.11.1961, w: Arch. św. Mikołaja w Łęgowie; Prot. wizyt.-19/20.04.1969, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Nowym Dworze.

tylko do wyjaśnienia obrzędów chrztu świętego lub, nie wyjaśniając ich, przypominał na zakończenie obrzędów chrzcielnych obowiązki i zadania, jakie spoczywają na rodzicach i chrzestnych⁴³. Były także parafie, w których jeszcze nie praktykowano przemówień podczas chrztu czy wyjaśnień obrzędów chrzcielnych⁴⁴. Pierwszy sakrament inicjacji chrześcijańskiej najczęściej udzielano bez zgromadzonego Ludu Bożego⁴⁵. Jak wynika z przeprowadzonych przez biskupa wizytacji kanonicznych chrzest święty z udziałem całego Kościoła sprawowano w Wielką Sobotę⁴⁶. Po zakończonym obrzędzie chrztu św. w niektórych parafiach praktykowano wręczenie dyplomu⁴⁷.

Z analizy ksiąg chrztów zachowanych w parafiach diecezji gdańskiej wynika, że w większości przypadków udzielano chrztu świętego dzieciom w wieku 2-3 tygodni⁴⁸. Spotykamy także przypadki udzielenia chrztu niemowlętom, które chrzczono w dniu urodzin⁴⁹, 1 czy 8 lub 11 dni po urodzeniu⁵⁰ oraz 2 czy 3 miesiące po urodzeniu⁵¹.

Ze sprawozdań proboszczowskich przedstawianych biskupowi ordynariuszowi podczas wizytacji kanonicznej wynika, że duszpasterze dbali, by dziecko przychodzące na świat w rodzinie katolickiej otrzymało jak

⁴³ Por. *Ks. wizyt.*-22.10.1961, w: Arch. MB Saletyńskiej w Sobieszewie.

⁴⁴ Por. *Ks. wizyt.*-16/17.09.1961, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim; *Ks. wizyt.*-4.09.1961, w: Arch. NSJ w Pszczółkach; *Ks. wizyt.*-3.10.1961, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Sobowidzu; *Ks. wizyt.*-30.09.1961, w: Arch. św. Bartłomieja w Mierzeszynie; Prot. *wizyt.*-28/29.09.1961, w: Arch. Wniebowzięcia NMP w Trąbkach Wielkich.

⁴⁵ Por. *Ks. wizyt.*-16/17.09.1961, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim; *Ks. wizyt.*-3.10.1961, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Sobowidzu; *Ks. wizyt.*-30.09.1961, w: Arch. św. Bartłomieja w Mierzeszynie; *Ks. wizyt.*-11.11.1961, w: Arch. św. Mikołaja w Łęgowie; *Ks. wizyt.*-24.09.1961, w: Arch. NSJ w Pszczółkach; *Ks. wizyt.*-22.10.1961, w: Arch. MB Saletyńskiej w Sobieszewie.

⁴⁶ Por. *Ks. wizyt.*-25.09.1963, w: AKO; *Ks. wizyt.*-17/18.09.1961, w: Arch. Bożego Ciała w Pęgowie.

⁴⁷ Por. *Ks. wizyt.*-19/20.04.1969, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Nowym Dworze.

⁴⁸ Por. *Ks. chrzt.*, t. 1, 37/1948, w: Arch. Podwyższenia Krzyża Św. w Gdańsku Chelmie; *Ks. chrzt.* 272/1952, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim.

⁴⁹ Por. *Ks. chrzt.*, 14/1930, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim; *Ks. chrzt.*, t. 2, 3.5.9/1930, w: Arch. Wniebowzięcia NMP w Konczewicach.

⁵⁰ Por. *Ks. chrzt.*, 10/1931, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim; *Ks. chrzt.*, t. 1, 39/1948, w: Arch. Podwyższenia Krzyża Św. w Gdańsku-Chelmie.

⁵¹ Por. *Ks. chrzt.*, t. 1, 23/1948, w: Arch. Podwyższenia Krzyża Św. w Gdańsku-Chelmie.

najszybciej sakrament chrztu świętego. Jeśli na terenie parafii były osoby nieochrzczone, to najczęściej wynikało to ze złego stanu moralnego rodziny czy też braku woli zawarcia sakramentu małżeństwa przez rodziców dziecka⁵². W przypadku, kiedy rodzice obiecali w jak najszybszym czasie zawrzeć sakrament małżeństwa, duszpasterz parafii udzielał ich dziecku chrztu świętego⁵³.

Jak wynika z ksiąg chrzcielnych, rodzice proszący Kościół o udzielenie dziecku sakramentu chrztu świętego, najczęściej byli wyznania rzymskokatolickiego. W okresie przedwojennym spotykamy w księgach chrzcielnych rodziców, którzy byli różnego wyznania. Najczęściej obok strony katolickiej była osoba wyznania ewangelickiego⁵⁴. Troška o chrześcijańskie wychowanie potomstwa nie spoczywała wyłącznie na rodzicach dziecka, ale także na rodzicach chrzestnych. Zwykle podczas ceremonii chrztu świętego było dwoje rodziców chrzestnych⁵⁵. W wyjątkowych przypadkach była tylko jedna osoba⁵⁶. Zupełny brak rodziców chrzestnych spotykamy tylko w przypadku, gdy w niebezpieczeństwie śmierci udzielono chrztu świętego w domu⁵⁷.

W księgach chrztów do zakończenia drugiej wojny światowej zapisywano najczęściej tylko imiona i nazwiska rodziców chrzestnych⁵⁸. W okresie powojennym spotykamy praktykę wpisywania wielu danych o rodzicach chrzestnych (wyznanie, wiek, adres)⁵⁹. Najczęściej w księgach chrzcielnych rodzice dziecka oraz rodzice chrzestni składali swoje podpisy pod aktem chrztu świętego⁶⁰. W księgach chrzcielnych przedwojennych

⁵² Por. *Ks. wizyt.*-25.09.1963, w: AKO; *Ks. wizyt.*-17/18.09.1961, w: Arch. Bożego Ciała w Pręgowie.

⁵³ Por. *Ks. chrzt.*, t. 5, 466/1952, w: Arch. Niepokalanego Poczęcia NMP w Gdańsku.

⁵⁴ Por. *Ks. chrzt.*, t. 1, 16/1929, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim; *Ks. chrzt.* 7/1930, w: Arch. Wniebowzięcia NMP w Konczewicach; *Ks. chrzt.*, t. 2, 31-32/1937, w: Arch. MB Bolesnej w Gdańsku; *Ks. chrzt.*, 64/1937, w: Arch. MBNP w Gdańsku Brętowie.

⁵⁵ Por. *Ks. chrzt.*, t. 1, 9/1948, w: Arch. Podwyższenia Krzyża Św. w Gdańsku Chelmie; *Ks. chrzt.*, t. 8, 159/1958, w Arch. Gwiazdy Morza w Sopocie.

⁵⁶ Por. *Ks. chrzt.*, 9/1933, w: Arch. św. Wojciecha w Gdańsku Św. Wojciechu; *Ks. chrzt.* 456/1957, w: Arch. św. Ignacego w Gdańsku Orunii.

⁵⁷ Por. *Ks. chrzt.*, 105/1950, w: Arch. św. Wojciecha w Gdańsku Św. Wojciechu.

⁵⁸ Por. *Ks. chrzt.*, t. 3, 210/1941, w: Arch. Gwiazdy Morza w Sopocie.

⁵⁹ Por. *Ks. chrzt.*, t. 6, 185/1953 oraz t. 8, 108/1962, w: Arch. Gwiazdy Morza w Sopocie.

⁶⁰ Por. *Ks. chrzt.*, t. 8, 159/1958, w: Arch. Gwiazdy Morza w Sopocie.

czasami brakuje wszystkich podpisów, a w przypadku analfabetyzmu spotykamy, że rodzice chrzestni podpisywali się trzema krzyżykami⁶¹.

Parafialne księgi chrztów potwierdzają, że duszpasterze dbali w myśl przepisów prawa kanonicznego⁶², by rodzice nadawali dzieciom imiona chrześcijańskie⁶³. Jeśli nie pierwsze, to przynajmniej drugie imię było chrześcijańskie⁶⁴. Do wyjątkowych sytuacji należy fakt, gdy rodzice nie zgadzali się na żadne imię chrześcijańskie dla swojego dziecka⁶⁵. W księgach chrztu znajdujemy zmianę nazwiska⁶⁶, a bardzo rzadko zmianę imienia⁶⁷.

W parafiach diecezji gdańskiej udzielano sakramentu chrztu świętego nade wszystko dzieciom w okresie niemowlęcym, ale były także dzieci powyżej siódmego roku życia oraz osoby dorosłe, które przyjmowały ten sakrament. Dzieci w wieku szkolnym pochodziły najczęściej z rodzin zaniedbanych moralnie. Katecheci przygotowując dzieci do I Komunii Świętej, przygotowywali je, za zgodą ich rodziców, także do sakramentu chrztu świętego⁶⁸. Natomiast osoby dorosłe proszące o przyjęcie do wspólnoty Kościoła katolickiego pochodziły najczęściej z różnych wspólnot wyznaniowych, w których się urodziły i wychowały. O sakrament wtajemniczenia chrześcijańskiego prosili: ewangelicy⁶⁹, protestanci⁷⁰, luteranie⁷¹, prawosławni⁷² i mariawici⁷³.

⁶¹ Por. *Ks. chrzt.*, 40/1949, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Sobowidzu.

⁶² Por. kan. 761, w: *Codex Iuris Canonici*, Roma 1917.

⁶³ Np. Elżbieta Maria. Por. *Ks. chrzt.*, t. 2, 28/1949, w: Arch. Niepokalanego Poczęcia NMP w Gdańsku.

⁶⁴ Np. Grażyna Barbara, Mirosław Wojciech. Por. *Ks. chrzt.*, t. 2, 374/1948, w: Arch. Niepokalanego Poczęcia NMP w Gdańsku.

⁶⁵ Np. Renata. Por. *Ks. chrzt.*, t. 2, 377/1948, w: Arch. Niepokalanego Poczęcia NMP w Gdańsku.

⁶⁶ Por. *Ks. chrzt.*, 7/1934, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim; *Ks. chrzt.*, 63/1948, w: Arch. św. Wojciecha w Gdańsku św. Wojciechu.

⁶⁷ Por. *Ks. chrzt.*, 69/1939, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim.

⁶⁸ Por. *Ks. chrzt.*, t. 2, 38/1945, w: Arch. MB Bolesnej w Gdańsku; *Ks. chrzt.*, t. 3, 1/1954, w: Arch. Wniebowzięcia NMP w Konczewicach.

⁶⁹ Por. *Ks. chrzt.*, t. 2, 55/1948, w: Arch. Wniebowzięcia NMP w Konczewicach; *Księga konwersji (Ks. konw.)*, 3-5/1950, w: Arch. NSJ w Pszczółkach; *Ks. konw.*, 1/1959, w: Arch. MB Różańca Św. w Gdańsku Przymorzu; *Ks. konw.*, 1/1960, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim.

⁷⁰ Por. *Ks. konw.*, 2/1959, w: Arch. MBNP w Gdańsku Brętowie; *Ks. konw.*, 2/1960, w: Arch. św. Mikołaja w Łęgowie.

⁷¹ Por. *Ks. chrzt.*, 32a.37a.37b./1948, w: Arch. Wniebowzięcia NMP w Trąbkach Wielkich.

Czas przygotowania trwał do sześciu miesięcy, podczas którego konwertyta uczęszczał raz w tygodniu na spotkania prowadzone przez kapłana. Konwertyta zapoznawał się z prawdami wiary katolickiej, głównie sakramentologią i mariologią. Następnie przystępował do egzaminu z katechizmu. Po okresie przygotowania konwertyta zostawał przyjęty do wspólnoty Kościoła katolickiego. Obrzęd przyjęcia składał się z następujących części: złożenie wyznania wiary wg rytuału, udzielenie absencji od cenzury w zakresie zewnętrznym, udzielenie chrztu warunkowego i spowiedź święta⁷⁴. Z zachowanych ksiąg konwersji wynika, że konwertytom pochodzącym ze wspólnot chrześcijańskich kapłan udzielał chrztu świętego *sub conditione* w obecności dwóch świadków⁷⁵. W księgach chrztów oraz konwersji dołączona jest zgoda Kurii Biskupiej na przyjęcie każdego konwertyty do wspólnoty Kościoła katolickiego⁷⁶. Nie we wszystkich parafiach była księga konwersji, dlatego Pasterz Kościoła gdańskiego podczas wizytacji kanonicznej przypominał proboszczowi o konieczności założenia księgi konwersji⁷⁷.

Z analiz ksiąg chrzcielnych wynika, że nie zawsze od razu po chrzcie świętym wpisywano fakt udzielenia sakramentu inicjacji chrześcijańskiej. Niekiedy prowadzono zeszyt lub kartki, z których wpisywano dane personalne do księgi chrztów. Także w skutek działań wojennych niektóre księgi zaginęły całkowicie, a niektóre zostały wywiezione poza granice kraju⁷⁸. Pasterze parafii troszczyli się o odtworzenie tych ksiąg. Czynili to na podstawie różnych zapisów zachowanych w biurze parafialnym lub przed-

⁷² Por. *Ks. konw.*, 1/1946, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim; *Ks. konw.*, 1/1946, w: Arch. NSJ w Pszczółkach; *Ks. konw.* 1/1951, w: Arch. Św. Rodziny w Gdańsku Stogach; *Ks. konw.*, 1/1959, w: Arch. MBNP w Gdańsku Brętowie; *Ks. konw.*, 2/1959, w: Arch. MB Różańca Św. w Gdańsku Przymorzu.

⁷³ Por. *Ks. chrzt.*, t. 2, 139/1951, w: Arch. Św. Rodziny w Gdańsku Stogach; *Ks. konw.*, 1960, w: Arch. Przemienienia Pańskiego w Sobowidzu.

⁷⁴ Por. *Ks. konw.*, 1/1959, w: Arch. MB Różańca Św. w Gdańsku Przymorzu; *Ks. konw.*, 2/1959, w: Arch. MBNP w Gdańsku Brętowie.

⁷⁵ Por. *Ks. konw.*, 1/1951, w: Arch. Św. Rodziny w Gdańsku Stogach; *Ks. konw.*, 1/1959, w: Arch. MB Różańca Św. w Gdańsku Przymorzu.

⁷⁶ Por. *Ks. chrzt.*, t. 2, 139/1951, w: Arch. Św. Rodziny w Gdańsku Stogach; *Ks. konw.* 1/1946, w: Arch. MBNP w Pruszczu Gdańskim; *Ks. konw.* 6/1951, w: Arch. NSJ w Pszczółkach.

⁷⁷ Por. *Ks. wizyt.*-17/18.09.1961, w: Arch. Bożego Ciała w Pręgowie.

⁷⁸ W czasie II wojny światowej część ksiąg została wywieziona do Niemiec i obecnie znajdują się m.in. w Monachium. Por. *Schematyzm Archidiecezji Gdańskiej*, Gdańsk 1996, s. 111.

stawionych przez wiernych aktów chrztów, bądź na podstawie zaprzysiężonych zeznań świadków. Niekiedy nawet dołączano do tych zeznań fotografie⁷⁹.

W XVII wieku na ziemi gdańskiej udzielano sakramentu inicjacji chrześcijańskiej w języku ojczystym, tj. niemieckim lub polskim. Po pierwszej wojnie światowej na ziemi gdańskiej obowiązywał rytuał w języku niemieckim, a od 1946 roku *Ritualis Romani Ecclesii Poloniae accomodati*. Podczas udzielania chrztu świętego używano więc języka łacińskiego⁸⁰. Niekiedy praktykowano odmawianie modlitw przy chrzcie świętym w języku łacińskim, a następnie w języku polskim, by w ten sposób czynnie uczestniczyli wszyscy zgromadzeni na celebracji sakramentu chrztu świętego⁸¹. W 1961 roku kapłani gdańscy postulowali konieczność wprowadzenia do liturgii chrzcielnej języka polskiego, a także nawiązywali do konieczności reformy wszystkich obrzędów i modlitw sakramentu inicjacji chrześcijańskiej⁸².

Zakończenie:

Na podstawie dostępnych materiałów drukowanych i rękopiśmieniowych znajdujących się w archiwum Kurii Gdańskiej, a nade wszystko w archiwach parafialnych, została podjęta próba przedstawienia normatywnego nauczania Kościoła gdańskiego dotyczącego celebracji chrztu świętego oraz praktycznej jego realizacji przed Soborem Watykańskim II. Świadomi jesteśmy, że podjęta tematyka nie wyczerpuje zakresu podjętego zagadnienia i oczekuje na kolejne opracowania, to jednak przedstawiony materiał skłania do następujących wniosków:

1. Na podstawie analizy nauczania Kościoła gdańskiego dotyczącego sakramentu chrztu możemy stwierdzić, że opierało się ono na przypominaniu przepisów prawa kościelnego. Podczas nauczania przypomniano kto jest szafarzem sakramentu chrztu świętego oraz jaka jest jego forma i materia. Przypominano również, że podmiotem tego

⁷⁹ Por. Ks. chrzt., t. 1, 84/1943, w: Arch. św. Ignacego w Gdańsku Orunii; Ks. chrzt., 141/1952, w: Arch. MBNP w Gdańsku Brętowie.

⁸⁰ Por. Fr. Lulkowski, *Historia i znaczenie obrzędów chrztu świętego*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1961, s. 137.

⁸¹ Por. E. Deskowski, *Myśli duszpasterza o sakramencie chrztu św. i opiece religijnej nad nienarodzonymi*, „Miesięcznik Diecezjalny Gdański”, 1961, s. 393-395.

⁸² Por. Fr. Lulkowski, *Historia i znaczenie obrzędów chrztu*, dz. cyt., s. 137-138.

sakramentu jest człowiek nieochrzczony (dziecko i dorosły), który poprzez fakt chrztu przyjmuje na siebie określone obowiązki. Pouchano także o obowiązkach rodziców naturalnych i chrzestnych. Obowiązkiem kapłanów było wyjaśnianie wiernym istoty chrztu świętego i obowiązków, jakie z niego wypływają. W latach sześćdziesiątych Pasterze gdańscy zachęcali do wręczania pamiątki chrztu świętego. W nauczaniu Kościoła partykularnego mało miejsca poświęcano konwertytom.

2. W świadomości wiernych chrzest święty był najważniejszym sakramentem, który należy przyjąć jak najszybciej po urodzeniu. W praktyce parafialnej bardzo rzadko odkładano chrzest na czas późniejszy. Sakrament ten udzielano dzieciom, a rzadziej dorosłym i konwertytom. Najczęściej szafarzem tego sakramentu był kapłan, który celebrował go w kościele parafialnym. W wyjątkowych sytuacjach (niebezpieczeństwo śmierci) chrztu udzielano w domu lub w szpitalu. W takiej sytuacji najczęściej szafarzem była osoba świecka. Duszpasterze troszczyli się o religijną formację rodziców i chrzestnych, a także by osoby chrzczone posiadały imię z grona świętych.